

Каркінітська та Джарилгацька затоки

Імена та адреси укладачів інформаційного листа рамсарського ВБУ:

Стеценко Микола Пилипович, перший заступник начальника державної служби заповідної справи, Мінприроди України, вул. Урицького, 35, м. Київ, 01601, тел.: (044) 451 5904, E-mail: parks@parks.freenet.kiev.ua;

Костюшин Василь Анатолійович, к.б.н., координатор Чорноморської програми Ветландс Інтернешнл, вул. Комінтерну, 1, Київ, 01032, тел.: (044) 256 4862, e-mail: kv@wetl.kiev.ua.

Дата підготовки опису: 1 грудня 2003 р.

Географічні координати: 45°54' пн. ш., 32°51' сх. д.

Розташування: Північно-східне Причорномор'я. Південь Херсонської області та північний захід Автономної Республіки Крим. Найближчими великими населеними пунктами є міста Скадовськ та Красноперекопськ. Частина угіддя під назвою «Каркінітська затока» входила до переліку рамсарських угідь колишнього СРСР.

Висота над рівнем моря: мінімальна – 0,4 м, максимальна – 2,2 м

Площа: 87000 га

Короткий опис: Каркінітська та Джарилгацька затоки є затоками Чорного моря. У всі сезони мають велике значення для водно-болотних птахів, особливо качок та куликів.

Рамсарські критерії: 1, 3, 5

Обґрунтування рамсарських критеріїв:

(1) Є типовим для причорноморського регіону ландшафтним утворенням – прибережні біотопи з добре розвиненою системою кіс, мілководь та островів.

(3) Восени та взимку є місцем перебування казарки червоноволої *Rufibrenta ruficollis* – виду з Європейського Червоного списку; угіддя здатне регулярно забезпечувати перебування великої кількості представників сивкових *Charadriidae* та качок *Anatidae*, які є індикаторними групами при визначенні цінності, продуктивності угідь та ступеня біорізноманіття.

(5) На Лебединих островах, що є частиною угіддя, гніздиться 12-14 тис. пар водно-болотних птахів. Набагато більше птахів тут зимує. В цілому впродовж року угіддя підтримує понад 20 тис. особин птахів водно-болотного комплексу.

Фізична та біогеографічна характеристики: Північно-східне Причорномор'я.

Фізичні особливості ВБУ: Східна частина Джарилгацької затоки є найглибшою (максимальна глибина трохи перевищує 8 м, а середня глибина становить 3,5 м); західна частина мілководна (більше 30% її території не глибше за 1 м). На більшій частині Каркінітської затоки глибини не перевищують 8 м, а на прибережних ділянках вони менші 1 м. Тендрівська та Джарилгацька коси сформовані відкладеннями піску та черепашок, принесеними з Чорного моря з глибини до 5 м течією, спрямованою від берега. Каркінітська частина угіддя має дві складові: узбережжя Каркінітської затоки з кілометровою смугою води уздовж нього та Лебедині острови з прилеглою акваторією. Берегова лінія має складну конфігурацію внаслідок існування численних невеликих заток та піщаних кіс. Тут є й кілька маленьких острівців, утворених колоніями прикріплених молюсків. Завдяки відпливно-припливній діяльності моря лінія берегів постійно змінюється. Біля неї весь час утворюються та зникають невеличкі острівці. Загалом сучасні острови покривають 5700 га площі угіддя. Зазвичай їх висота над рівнем моря менше 2 м, вони позбавлені ґрунтового шару і складаються з крихких черепашкових скель, піщаних і мулистих відкладів. Їх узбережжя плескаті, з північно-східного боку піщано-черепашкові, а з південно-західного – мулисті з мережею невеличких заток. Найбільшим островом угіддя є Джарилгач: його довжина разом із косою складає 42 км, а площа 5605 га. Північна частина острова понижена, з численними солоними озерами, болотами, невеличкими мілководними затоками, каналами, ериками та бухтами. Центральну частину острова вкривають піщані степи, а з 1960-х рр. на голих ґрунтах з'являються посухостійкі дерева та кущі. На території угіддя також розташовані менші острови: Лебедині (49-52 га), Каланчацькі, Каржинські (19 га), Устричні (Хорли), Олексіївські, а також Танін острів.

Фізичні особливості водозбірної території: Каркінітська затока є великою затокою Чорного моря на північному заході Кримського півострова. Її північне узбережжя утворене островом Джарилгач і Тендрівською косою. Джарилгацька затока знаходиться між берегом Чорного моря на півночі та островом Джарилгач на півдні. Каркінітська та Джарилгацька затоки – це найбільш солоноводні затоки Чорного моря (18-19%). Біля їх берегів утворюються дві різноспрямовані течії, завдяки яким з глибини до 5 м переносяться пісок та мушлі. Таким чином, черепашково-піщані наноси є результатом сумісної дії хвиль та підводних потоків. Мілководні ділянки заток характеризуються багатим зообентосом. Сучасні острови покривають 5700 га площі Каркінітської затоки. Найбільшим островом угіддя є Джарилгач: довжина – 42 км, площа – 5605 га.

Гідрологічна цінність: Акваторія угіддя і острів Джарилгач знаходяться на одному з найважливіших європейських міграційних маршрутів птахів. Тут зупиняється на зимівлю, селиться, гніздиться, линяє та розмножується чи не найбільша кількість водно-болотних птахів на всьому чорноморському узбережжі.

Тип ВБУ: А

Екологічні особливості: Угіддя є типовим для причорноморського регіону ландшафтним утворенням. Це прибережні біотопи з добре розвинутою системою кіс, мілководь та островів. Рослинність типова для приморської частини степової зони. В межах угіддя представлені такі основні біотопи: дюнні луки (з переважанням морської гірчиці чорноморської *Sakile euxina*, катрану понтійського *Crambe pontica*, колосняку китицевого *Leymus racemosus*), відкриті водні плеса (з переважанням різухи морської *Najas marina*, рдеснику гребінчастого *Potamogeton pectinatus*, рупії великовусикової *Ruppia cirrhosa*, цанікелії болотної *Zannichellia palustris*, камки морської *Zostera marina*), галофітні угруповання (з полинів понтійського *Artemisia pontica*, сантонінського *A. santonica* та мітлистого *A. scoparia*, куничнику наземного *Calamagrostis epigeios*, пирію азовського *Elytrigia maeotica* та видовженого *E. elongata*, кермеку Мейера *Limonium meyeri*, покісниці розставленої *Puccinellia distans*, солонцю європейського *Salicornia europaea*, соднику простертого *Suaeda prostrata*, тризубця морського *Triglochin maritimum*) та маргінальні ценози (з очерету звичайного *Phragmites australis*). Рослинність прибережних ділянок та островів переважно складається із заростей очерету звичайного *Phragmites australis* та видів-галофітів. Великі ділянки займають водні рослини – види роду *Charophyta* та камка мала *Zostera noltii*. Практично половину Лебединих островів вкривають угруповання очерету *Phragmites australis*. Підвищені ділянки опановує різноманітна ксерофітна солелюбна рослинність. Тут зростає кілька видів родів полин *Artemisia* та курай *Salsola*, а також такі види, як катран понтійський *Crambe pontica*, куничник наземний *Calamagrostis epigeios*, пирій азовський *Elytrigia maeotica*, колосняк чорноморський *Leymus sabulosus* та інші. Майже 15% території островів позбавлені рослинності. Мілководдя, що їх оточують, відрізняються багатою зануреною рослинністю, представленою переважно камкою морською *Zostera marina* та видами роду *Charophyta*. Однак в останні роки зайняті ними ділянки помітно скоротилися. Дерева та кущі ростуть лише на острові Джарилгач і тільки деякі види прижилися в цих умовах: маслинка вузьколиста *Elaeagnus angustifolia*, маслинка срібляста *E. argentea*, тамарикс галузистий *Tamarix ramosissima*, робінія звичайна *Robinia pseudoacacia* та в'яз низький *Ulmus rumila*. Загалом на острові Джарилгач відмічено 499 видів судинних рослин.

Цінна флора: Лікарські трави, включаючи ефедру двоколоскову *Ephedra distachya*, хамомілу обідрану *Chamomilla recutita* та буркун білий *Melilotus albus*. До Червоної книги України внесено холодок прибережний *Asparagus litoralis*, морковницю прибережну *Astrodaucus littoralis*, золотобородник цикадовий *Chrysopogon gryllus*. Флора острова Джарилгач налічує 51 ендемічний вид. Це, наприклад, меч-трава болотна *Cladium mariscus*, що є в межах острова на значних територіях, козельці дніпровські *Tragopogon borysthenicus*, конюшина дніпровська *Trifolium borysthenicus*, еспарцет дніпровський *Onobrychis borysthenicus*, ушанка дніпровська *Otites borysthenicus*, волошка короткоголова *Centaurea brevicaps* та інші. Близько 100 судинних рослин угіддя включені до Європейського червоного списку.

Цінна фауна:

Ссавці. Відмічено близько 30 наземних видів: тушкан великий *Allactaga jaculus*, ховрах малий *Citellus pygmaeus*, білозубка мала *Crocidura suaveolens*, заєць сірий *Lepus europaeus*, нориця гуртова *Microtus socialis*, миші хатня *Mus musculus hortulanus* та курганцева *M. spicilegus*, ласка *Mustela nivalis*, тхір степовий *M. evermanni*, собака єнотоподібний *Nyctereutes procyonoides*, пацюк сірий *Rattus norvegicus*, миша степова *Sylvaeumus arianus*, лисиця звичайна *Vulpes vulpes*. З морських ссавців тут мешкають 3 види дельфінів: афаліна чорноморська *Tursiops truncatus ponticus*, білобочка чорноморська *Delphinus delphis ponticus* та азовка *Phocaena phocaena relicta*. Три види копитних (олень благородний *Cervus elaphus*, лань *C. dama*, муфлон *Ovis ammon*) були інтродуковані раніше. 12 видів ссавців занесено до різноманітних списків охоронних тварин. Вісім з них (включаючи 3 морські види) занесено до Червоної книги України.

Птахи. Авіфауна угіддя дуже багата. Тут розмножується 35,5–42,5 тис. пар водно-болотних птахів. Більшість водоплавних гніздиться на островах, у лагунах та на черепашково-піщаних півостровах з очеретом чи іншою галофітною рослинністю. Основні колонії представлені на Каланчацьких островах (18 тис. пар), Лебединих (12–14 тис. пар), Устричних (1,16–5 тис. пар), Каржинських (1,7–5,2 тис. пар) і Таніному острові (3,5 тис. пар). Угіддя має велике значення в національному масштабі для мігруючих птахів: тут спостерігалось 150 тис. пар восени та 100 тис. пар навесні. Під час міграції переважна кількість птахів концентрується на відкритій воді, прибережних мілинах, островах і солончаках. У межах ВБУ гніздяться такі водно-болотні птахи: баклан великий *Phalacrocorax carbo* (близько 2,8 тис. пар), чаплі велика біла *Egretta alba* (300–700 пар), мала біла *E. garzetta* (500–970 пар) та сіра *Ardea cinerea* (600–1200 пар), мартини середземноморський *Larus melanocephalus* (6,8–17,5 тис. пар) і жовтоногий *L. cachinnans* (10 тис. пар), реготун чорноголовий *L. ichthyaethus* (65 пар), крячки чорноносий *Gelochelidon nilotica* (40 пар), рябодзьобий *Sterna sandvicensis* (5 тис. пар), річковий *S. hirundo* (2060 пар) та каспійський *S. caspia* (200–500 пар), травник *Tringa totanus* (455 пар) тощо.

Це місце линяння лебедя-шипуна *Cygnus olor*. В період міграцій тут збирається до 75 тис. особин інших гусеподібних, включаючи велику кількість гусок сірої *Anser anser* та великої білолобої *A. albifrons*. Взимку тут може зупинятися більше 20 тис. качок, а під час міграцій по берегах заток можна побачити сотні тисяч турухтанів *Philomachus pugnax*. 115 видів птахів занесено до різних охоронних списків, 46 з них занесено до Червоної книги України.

У міграційних скупченнях найчастіше та у найбільшій кількості представлені свищ *Anas penelope* (1,5 тис. ос.), крижень *A. platyrhynchos* (17–43 тис. особин), гуска білолоба *Anser albifrons* (4834–5840 особин), попелюх *Aythya ferina* (2,6–2,8 тис. ос.), чернь білоока *Aythya nyroca* (7,5–8 тис. ос.), лебідь-кликун *Cygnus cygnus* (700–1000 ос.), лебідь-шипун *C. olor* (820–1,1 тис. ос.), лиска *Fulica atra* (32,5–37,5 тис. ос.), мартин жовтоногий *Larus cachinnans* (6 тис. ос.), мартин звичайний *L. ridibundus* (25 тис. ос.), пелікан рожевий *Pelecanus onocrotalus* (600–1000 ос.), баклан великий *Phalacrocorax carbo* (до 2,5 тис. ос.) та інші.

Рептилії: 5 видів, включаючи черепаху болотну *Emys orbicularis* та гадюку степову *Vipera ursini renardi*.

Риби: у водах угіддя мешкають 5 рядів риб (осетероподібні *Acipenseriformes*, оселедцеподібні *Clupeiformes*, лососеподібні *Salmoniformes*, колючкоподібні *Syngnathiformes*, окунеподібні *Perciformes*). Види риб з Червоної книги України: лосось чорноморський *Salmo trutta labrax*, морський коник чорноморський *Hippocampus guttulatus microstephanus*, судак морський *Lucioperca marina*, умбра *Umbrina cirrosa*, білуга чорноморська *Huso huso ponticus*, осетер атлантичний *Asipenser sturio*, шип *A. nudiventris*, *Callionymus belenus*. Реліктовий вид севрюга *Acipenser stellatus* є об'єктом комерційного лову.

Соціальні та культурні цінності: ВБУ є важливим для природоохоронної освіти, рекреації та наукових досліджень. Його використовують для традиційного і аматорського рибальства та полювання, туризму, комерційних і пасажирських водних перевезень.

Землеволодіння: ВБУ: Державна та колективна форми власності. За охорону природи у межах Кримського природного заповідника відповідає його адміністрація, а на решті

територій – землевласники, землекористувачі та органи місцевої влади. Прилеглі землі: державна, колективна та приватна форми власності.

Поточне землекористування: ВБУ: На частинах угіддя, що входять до заповідної зони Кримського природного заповідника, існує режим повної охорони. На інших територіях дозволяється лімітоване та контрольоване використання природних ресурсів (рибальство, рекреація, полювання, водні перевезення). Управління територіями угіддя здійснюється переважно в рамках державних програм з рибного, лісового, мисливського та сільського господарств. Прилеглі землі: У прибережній зоні має місце рекреація, практикується туризм та в обмеженому обсязі дозволений комерційний вилов риби. Розвинуте традиційне фермерство (вівчарство, виноградарство, іригація тощо).

Чинники (минулі, сучасні або потенційні), несприятливі для угіддя, в т. ч. зміни у природокористуванні або проекти розвитку: Забруднення, спричинене сільським господарством та промисловістю, а також мисливство, неконтрольоване рибальство, туризм, видобуток піску та днопоглиблювальні роботи.

Вжиті природоохоронні заходи: Рамсарське угіддя (3UA011). До складу ВБУ входять засновані в 1957 р. орнітологічний заказник національного значення «Каркінітська затока» (27646 га) і частина Кримського природного заповідника «Лебедині острови» (9612 га), а також створений у 1974 р. ботанічний заказник національного значення «Джарилгацький» (300 га). В їх межах заборонено використання природних ресурсів та рекреаційна діяльність.

Запропоновані, але ще не виконані природоохоронні заходи: Створення Каркінітського біосферного заповідника та Джарилгацького національного парку.

Проведені наукові дослідження: Наукові дослідження проводяться науковцями інститутів зоології, гідробіології, біології південних морів (Севастополь) НАН України, Чорноморського біосферного заповідника, Кримського природного заповідника, Таврійського національного університету, Нікітського ботанічного саду – наукового центру Української аграрної академії наук, Азово-Чорноморської орнітологічної станції.

Сучасний стан екологічної освіти, просвіти, інформування та виховання: При заповіднику «Лебедині острови» існує освітній центр з охорони довкілля, який проводить різноманітні тренінги за природоохоронною тематикою. На о. Джарилгач проходять польові практики студенти біологічних факультетів українських вузів.

Сучасний стан рекреації і туризму: У межах ділянки «Лебедині острови» Кримського природного заповідника, а також ботанічного заказника «Джарилгацький» заборонено використання природних ресурсів та рекреаційна діяльність. На решті території у прибережній зоні має місце рекреація, практикується туризм та дозволено в обмеженій кількості проводити комерційний вилов риби.

Юрисдикція: Адміністрація Кримського природного заповідника (на підпорядкованих заповіднику територіях), Державне управління екологічної безпеки в Херсонській області та Республіканський комітет охорони навколишнього природного середовища і природних ресурсів Автономної Республіки Крим. На решті територій – землекористувачі та органи місцевої влади.

Орган управління ВБУ: Республіканський комітет з охорони навколишнього середовища і природних ресурсів Автономної Республіки Крим. Адреса: вул. Кечкеметська, 198, м. Сімферополь, АР Крим, 95022; тел: (0652) 25 4463, e-mail: Krimpriroda@home.cris.net

Джерела інформації:

- 1) Стеценко М. П., Парчук Г. В., Клестов М. Л., Осипова М. О., Мельничук Г. О., Андрієвська О. Л. Водно-болотні угіддя України: Інформаційні матеріали / Під ред. М. П. Стеценка. – Київ, 1999.
- 2) Directory of Azov-Black Sea Coastal Wetlands: Revised and updated / Ed. by Gennadiy Marushevsky. – Kyiv: Wetlands International, 2003. – 235 pp., 81 maps.